

УДК 81'25: 81'366.5

Галина КУЗЕНКО,

orcid.org/0000-0002-3813-1298

кандидат філологічних наук, доцент,
докторантКиївського національного лінгвістичного університету
(Миколаїв, Україна) gkuzenko@ukr.net**СЕМІОЗИС ТЕКСТУ ТА ЙОГО СЕМІОТИЧНІ СТИЛІ**

У статті розглянуто текст як об'єкт семіотичного вивчення, виокремлено рівні дослідження тексту, етапи його семіозису та семіотичні стилі тексту, що належить до різних історичних епох і літературних напрямів. Із семіотичного погляду текст – це повідомлення, утворене послідовністю знаків і побудоване за правилами знакової системи. Сьогодні текст як семіотична система вивчається трьома дисциплінами: текстологією, герменевтикою й поетикою. Для семіотичного підходу характерне виділення таких рівнів дослідження тексту: семантичний, синтаксичний, прагматичний, рівень денотатики, морфетики, синтагматики й еволютики. За семіотичним стилем розрізняють парадигматично-традиційний, парадигматично-нетрадиційний, непарадигматично-традиційний, непарадигматично-нетрадиційний текст.

Ключові слова: текст, семіозис, семіотичний стиль, семіотичний підхід.

Halyna KUZENKO,

orcid.org/0000-0002-3813-1298

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Doctoral Candidateof Kyiv National Linguistic University
(Mykolaiv, Ukraine) gkuzenko@ukr.net**TEXT SEMIOSIS AND ITS SEMIOTIC STYLES**

The text is considered as an object of semiotic study. The article highlights levels of the text study, the stages of its semiosis and the semiotic styles of the text belonging to different historical epochs and literary directions. From a semiotic point of view, the text is a message formed by a sequence of characters and is constructed according to the rules of the sign system, a semantic unit that matters and performs a certain function. As a product, it is synthesized and can be presented systemically. Today, the text as a semiotic system is studied in three disciplines: textology, hermeneutics and poetry. Themes of the text are ethical, religious, scientific and aesthetic paradigms. All themated in the text is included in the concept of "content plan". Under the "content plan" we understand all the transformations made in the text with different paradigms. Under the "plan of expression" we mean a unitary artistic image that has not yet passed the stage of interpretation; more precisely, semiotic form; which, as an implementation of the author's idea, is for the author himself and for users an intentional object that provokes the construction of the image.

The study of the text using the semiotic approach is characterized by the allocation of the following levels: semantic, syntactic, pragmatic, level of denotactic, morphetics, syntagmatics and evolution. The semiosis of the text is structured as follows:

1. Actualization of the plan of expression: a) constructing the image; b) synthesizing its essence by comparison with different paradigms.

2. Analysis of the content plan: a) Abstraction of the entities of the image; b) the distinction between paradigmatic content and corresponding transformations.

3. Analysis of the artistic subject: a) interpretation of aesthetic innovations and aesthetic content in general; b) interpretation of ethical; religious or scientific innovations.

In a semiotic style, distinguish: paradigmatic-traditional, paradigmatic-non-traditional, nonparadigmatic-traditional, non-paradigmatic-non-traditional text. The first two styles are defined as "noumenal", the last two – "phenomenal".

Key words: text, semiosis, semiotic style, semiotic approach.

Постановка проблеми. У семіотиці поняття «текст» використовується не тільки до повідомлень природною мовою, а й до будь-яких носіїв цілісного («текстового») значення – обряду, твору образотворчого мистецтва чи музичної п'єси. Текст як об'єкт семіотичного вивчення може розглядатися у світлі низки проблем: текст

і знак, текст як цілісний знак, текст як послідовність знаків. За визначенням багатьох фахівців, текст – це повідомлення, утворене послідовністю знаків і побудоване за правилами знакової системи (Довбуш, 2009). З іншого боку, не кожне повідомлення природною мовою є текстом з погляду культури.

Аналіз досліджень. Сьогодні текст як семіотична система вивчається трьома дисциплінами: *текстологією, герменевтикою й поетикою*. Текстологія вивчає текст, коментує його зміст, визначає належність його до певної епохи й певного автора. Герменевтика (від грецького *hermēneūō* – роз'яснюю, тлумачу) займається тлумаченням тексту. Спочатку це було вчення про тлумачення стародавніх текстів, споконвічний сенс яких неясний унаслідок їх давності. Розуміння досягається граматичним дослідженням мови, вивченням історичних реалій, розкриттям різних натяків тощо. Із цього приводу Жан Кальвін писав, що «першочергова справа тлумача – надати право автору сказати те, що він хоче, а не приписувати йому те, що, як нам здається, він повинен сказати» (Соломоник, 2009: 125).

Нарешті, поетика вивчає майстерність побудови тексту, здебільшого художнього, його структуру, композицію, охоплює широке коло проблем – від художнього мовлення, стилю до законів розвитку жанру, роду літератури й розвитку літератури як цілісної системи.

Мета статті полягає в розкритті унікальної структури тексту, рівнів його семіозису та семіотичних стилів. Згідно із семіотичним підходом, текст є семантичною одиницею, що має значення й виконує певну функцію. Як продукт він синтезований і може бути представлений системно. Крім того, це процес вибору семантичних варіантів, рух через мережу потенційних значень, що допомагають краще зрозуміти не тільки зміст слів, речень, текстів, а й символічний характер відмінності між десигнативним та асоціативним значеннями.

Виклад основного матеріалу. Для семіотичного підходу характерне виділення трьох рівнів, планів дослідження тексту: 1) семантичний – відношення знаків до позначуваних предметів, знакові системи як засоби вираження смислу, інтерпретація знаків і їх сполучень; 2) синтаксичний – відношення знаків один до одного всередині системи знаків, поєднання одиниць і правил їх творення й перетворення; 3) прагматичний – відношення знаків до конкретної діяльності, до тих, хто виступає, інтерпретує й використовує повідомлення, що містить знак.

Семантика займається проблемою інтерпретації, тобто аналізом відношень між знаками та позначуваними об'єктами, між словами й відповідними поняттями, між значеннями простих знаків і значеннями складних знаків, що утворені від простих. Інакше кажучи, семантика розглядає співвідношення знаків до позначуваного (зміст знаків) або співвідношення між знаками та їх

інтерпретаціями, незалежно від того, хто є адресатом (інтерпретатором). У семантиці знакових систем розрізняють значення знака (денотат – те, що певний знак позначає в конкретній знаковій ситуації) та його зміст (десигнат, концепт, інформація, яку несе знак про позначене). Один і той самий знак здатен у різних ситуаціях позначити різні предмети, виділяючи їх на базі загального концепту. Неоднозначність відповідності знака й концепту призводить до омонімії, полісемії та синонімії.

Синтаксичний аспект семіотики вивчає засоби творення, перетворення та зв'язок між знаками. **Синтактика** абстрагується від усіх факторів, за винятком знаків. Вона досліджує зв'язки між знаками певної мови, встановлює правила побудови складових знаків (наприклад, речення) з більш простих знаків (наприклад, окремих слів). Вона створює критерії визначення належності певних знаків до визначеної мови та постає свого роду загальною граматиною. Отже, синтактика вивчає внутрішні якості знаків безвідносно до інтерпретації (правила побудови знаків у рамках знакової системи).

Прагматика аналізує комунікативну функцію мови – емоційно-психічні, естетичні, економічні, а також інші практичні значущі відношення носія мови до самої мови. Вона також досліджує зв'язок між знаками та людьми. Отже, прагматика досліджує зв'язок знаків з адресатом, тобто проблеми інтерпретації знаків тими, хто її використовує. Такі проблеми пов'язані з корисністю та цінністю вживання знаків для інтерпретатора. Отже, прагматика вивчає семантичну інформацію, де значну роль відіграє питання оцінювання інформації, що була здобута адресатом із тексту. Варто зауважити, що семантика та синтактика вважаються суто семіотичними аспектами, тоді як прагматика під час розв'язання своїх завдань передбачає застосування інших конкретних наук, зокрема психолінгвістики, соціолінгвістики тощо. Найбільш суттєвою частиною прагматичного аспекту є те, що семіотика не тільки ідентифікує себе з тим, що люди говорять, роблять і як вони це роблять, а й фокусується на тому, коли (в якому контексті) і чому, тобто розглядає масштабні соціальні наслідки таких слів і дій.

Три вищевказані аспекти дослідження тексту, запропоновані понад півстоліття тому, сьогодні доповнюються ще чотирма. Розглянемо їх докладніше.

Денотатика. У загальному підході семантика знака пов'язана з умовами і правилами його інтерпретації, проте в денотатиці не відбувається й не

може бути інтерпретації, а тільки дослідження типу й ступеня зв'язку знака з об'єктом, варіювання об'єктів, що представлені знаком, умовами, в яких знак представлений об'єктом. Денотатика вказує на характер зв'язку між формою знака та відповідним об'єктом, денотатом, що оснований на асоціації за суміжністю або аналогією. В еволюційному аспекті простежується варіювання не тільки форми знаків, а й зв'язку знака з низкою об'єктів, що близькі за формою, функцією або сприйняттям: словом «кавун» називалися всі види баштанних культур (гарбуз, диня, кабачки). Сьогодні в розвитку знака частіше спостерігається тенденція до конкретизації, обмеження асоційованих об'єктів чи явищ.

Морфетика пов'язана із зовнішньою та внутрішньою формами знака. У першому випадку розглядаються такі аспекти зовнішньої форми, як колір, розмір, форма (наприклад, умовні позначення чоловіка й жінки у вигляді трикутника з горизонтальною основою, вершина якого спрямована вгору або вниз). У другому – його компонентний склад, включаючи позиційну конфігурацію компонентів.

Між морфетикою й семантикою існує зв'язок, який особливо яскраво проявляється у формальній і структурній мотивованості знака. Морфетика розглядає величину, протяжність, компактність, структуру (внутрішню форму), взаємне розташування компонентів структури, структурну модель, варіантність форми та її межу, вмотивованість, дериваційну здатність (здатність слугувати основою для утворення інших знаків), особливості парадигми (сукупність варіантів форми залежно від положення в тексті, наприклад, для іменників – форми числа і відмінка, для фонем мови – варіанти звуків відповідно до їх положення в слові).

Розгляд питань внутрішньої структури знаків слугує мовби перехідним містком від морфетики до синтагматики. **Синтагматика** розглядає питання валентності різних типів знаків, їх сполучуваності, комбінаторного й позиційного варіювання, ступеня розвитку й умов реалізації в комунікації. Правила сполучуваності зберігаються свідомістю в прихованій формі і проявляються на підсвідомому рівні. Наприклад, у звичайній мові неможливі слова, що складаються з поєднання 5–6 приголосних чи голосних, а в технічних галузях цілком можливе поєднання приголосних у результаті абрєвіації, номенклатурних знаків, умовних скорочень тощо.

Еволютика розглядає знаки в аспекті їх еволюції й дає змогу вносити уточнення в типологію знаків. Установлення найбільш ймовірної еволю-

ції знакових форм показує, що можна розглядати сучасну типологію знаків як ієрархію. Генетично першими найімовірніше були природні знаки (ознаки), в тому числі ті, якими займається медична семіотика. Пізніше виникли умовні знаки, які були спеціально призначені для формування, зберігання й передачі інформації. Швидше за все це були образи, що використовувалися для передачі найпростішої інформації, наприклад, піктограми, а також найпростіші коди-сигнали, розраховані на безпосередню реакцію для залучення уваги чи дії, використовуючи жести і звукові сигнали. Пізніше з'являються символи в сучасному розумінні цього слова (графічні і словесні, зокрема метафора), що відрізняються більшою абстрактністю (причому й тут є градація від зовнішньої метафори до внутрішньої, функціональної, як більш складної). Це простежується в історії писемності в переході від піктограм до ідеограм (ієрогліфів). Згодом виникли мовні знаки. Поряд із переходом від одних типів знаків до інших у мові, яка є найбільш розвиненою знаковою системою, спостерігається еволюція до більшої абстракції знаків і тенденція до символізації й втрати частиною символів мотивованості (мови математики, логіки, хімічні формули тощо).

Будь-який художній текст є сукупністю структурно організованих одиниць – засобів, тобто системи з усіма притаманними їй законами: необхідністю, достатністю та взаємообумовленістю елементів, ієрархією парадигматичних і синтагматичних зв'язків, відносною замкнутістю, особливо унікальністю структури й «матеріальним оточенням», що кваліфікує художній твір як унікальну річ. Структура твору багатопшарова, ієрархічна, причому одиниці нижчого шару входять в одиниці вищого. Таких шарів найчастіше виділяють три: художній предмет («головна ідея», тема), художнє рішення (план змісту), художнє втілення (план вираження) (Лютман, 2000).

Художній предмет близький за змістом поняттю «тема», входить до концептуальної системи лінгвістичної теорії висловлювань – актуального членування пропозиції («теми й реми» А. Богуславського), яка має логічне походження й розповсюджується на весь процес людського пізнання. Такими темами є **етичні, релігійні, наукові та естетичні парадигми**. Усе тематизоване в тексті ми включаємо в поняття «план змісту». Під «планом змісту» розуміємо всі трансформації, пророблені в тексті з різними парадигмами. Під «планом вираження» розуміємо одиничний художній образ, який ще не пройшов стадію інтерпретації; точніше, семіотичну форму; яка як

реалізація авторського задуму є для самого автора й для споживачів інтенціональним об'єктом, що провокує побудову образу.

Дослідники: Н. Гартман, А. Ингарден, Е. Пановський, С. Махліна – вважають план вираження і план змісту багатоплановим явищем і виділяють у художньому змісті три рівні. Перший, глибинний, рівень утворює авторська ідея (або система ідей). Це ідейно-проблемна основа змісту. Другий становлять думки, переживання дійових осіб, риси характеру, обставини, події змісту. Третій, верхній, рівень – сюжет, структура твору.

Це, власне, й дає нам змогу стверджувати, що семіозис тексту вибудовується так:

1. Актуалізація плану вираження: а) конструювання образу; б) синтезування його сутності шляхом порівняння з різними парадигмами.

2. Аналіз плану змісту: а) абстрагування сутностей образу; б) розрізнення парадигматичного змісту й відповідних трансформацій.

3. Аналіз художнього предмета: а) інтерпретація естетичних інновацій та естетичного змісту взагалі; б) інтерпретація етичних; релігійних або наукових інновацій.

Необхідно підкреслити, що в тексті трансформуються лише етичні, релігійні та наукові парадигми; трансформація естетичних парадигм не обов'язкова (текст може відповідати, наприклад, вимогам жанру або напряму мистецтва).

Оскільки текст володіє унікальною структурою, для виявлення цієї унікальності необхідно врахувати особливості планів вираження і змісту, адже саме вони створюють цю унікальність. Текстова унікальність (тобто врахування всіх трансформацій, їх результатів) повинна стати метою перекладознавчого дослідження, а її вплив на наукові, релігійні та етичні установки – метою культурологічного дослідження.

За критерієм творчої участі особистості в культурогенезі, зокрема, М. Вебер розрізняє **раціональний і традиційний стан культури**. Якщо особистість ще не сформувалася в суспільстві або її діяльність вичерпується відтворенням «авторитетних» результатів традиції, то культура такого суспільства «традиційна»; якщо ж особистість у суспільстві щодо будь-якої традиції вільно користується її результатами, змінює або зовсім не враховує їх у своїй діяльності, створюючи принципово інші продукти, то культура такого суспільства «раціональна», оскільки тільки раціональне може авторитетно прийти на зміну традиційному в культурній інтеграції суспільства (Полулях, 2011).

Викладене дає підстави запропонувати класифікацію семіотичних стилів мистецтва, в якій

використовуються два класифікатори: «парадигматичність» тексту і «традиційність» парадигми.

Парадигматичними ми називаємо тексти, що є результатами аутентичного семіозису, всупереч їм тексти, які є результатами креативного семіозису, назвемо непарадигматичними. Насупроти традиційності парадигми є раціональність.

За такої постановки проблеми цілком очевидними є чотири семіотичні стилі тексту, що розподіляються в різних епохах історії мистецтва та літературних напрямів:

1. **Парадигматично-традиційний стиль** представлений в історії мистецтва такими напрямами, як класицизм, соціалістичний реалізм тощо. Парадигми, до яких відсилають позначувані тексти, характеризуються традиційністю (тобто каноном, що мало варіює у творчості того чи іншого автора, раціонально обґрунтованим, навіть не зв'язаним з минулим станом культури; трансформації такого канону обмежені суворо визначеним набором варіантів і більш-менш точним і повним утіленням усіх допустимих можливостей).

2. **Парадигматично-нетрадиційний (раціональний) стиль** представлений в історії мистецтва натуралізмом, постренесансним реалізмом тощо. Парадигми характеризуються раціональністю, скрупульозним копіюванням дійсності. Трансформації такого канону обмежені набором парадигматизованих варіантів дійсності.

Обидва названі стилі можна визначити як «ноуменальні», адже конструйована ними штучна дійсність мало чим відрізняється від природної в сенсі раціонального чи традиційного визначення, тобто в сенсі неунікальності (нефеноменальності).

3. **Непарадигматично-традиційний стиль** представлений в історії мистецтва такими напрямами, як романтизм, бароко тощо. Парадигми характеризуються традиційністю, але вони трансформовані (канон дуже сильно варіюється у творчості того чи іншого автора, тобто мова йде про затвердження автором іншої ірраціональної й неканонічної традиції; ця традиція може мати раціональне обґрунтування або апелювати до минулого, не канонізуючи його).

4. **Непарадигматично-нетрадиційний (раціональний) стиль** представлений в історії мистецтва імпресіонізмом тощо. Парадигми характеризуються раціональністю, але вони трансформовані (копіювання дійсності відбувається із серйозними поправками з боку автора).

Два останні стилі можна визначити як «феноменальні», адже конструйована ними штучна дійсність істотно відрізняється від природної в сенсі раціо-

нальності чи традиційності, але тотожна їй у сенсі унікальності (феноменальності, неповторності).

Висновки. Резюмуючи сказане, можна стверджувати, що текст є результатом і продуктом складної семіотичної діяльності, витвором мови,

мистецтва, елементом смислового діалогу між спільнотами та культурами. Для виокремлення семіотичного стилю тексту, його плану вираження і змісту застосовуються різні рівні семіотичного підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Довбуш О. Семіосфера як генератор інтра- та інтеркультурних перекладів. Питання літературознавства: наук. зб. Чернівці: Рута, 2009. Вип. 78. С. 235–242.
2. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Семіосфера. Санкт-Петербург: Искусство – СПб, 2000. С. 150–391.
3. Полулях Я. Я. Семіосфера как семиотическая реальность (к концепции А. Соломоника). Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология». 2011. Т. 24 (63). № 1–2. С. 261–267.
4. Соломоник А. Очерк общей семиотики. Минск: МЕТ, 2009. 191 с.

REFERENCES

1. Dovbush O. Semiosfera yak generator intra- ta interkul'turnikh perekladiv. [Semiosphere as a generator of cultural and cultural interchange]. Questions of literature : Science. – Chernivtsi: Ruta, 2009. – Edit. 78. – pp. 235–242 [in Ukrainian]
2. Lotman Y. M. Vnutri myslyashchikh mirov. Semiosfera. [Inside the thinking worlds. The Semiosphere]. – SPb.: Art-St. Petersburg, 2000. – pp. 150–391 [in Russian]
3. Polulyakh Y. Y. Semiosfera kak semioticheskaya real'nost' (k kontseptsii A. Solomonika). [Semiosphere as a semiotic reality (to the concept of A. Solomonik)]. Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philosophy. Culturology. Political science. Sociology. – 2011. – V. 24 (63). – № 1-2. – pp. 261–267 [in Russian]
4. Solomonik A. Ocherk obshchey semiotiki. [Essay on General Semiotics]. – Minsk: MET, 2009. 191 p.